

SZAPPANFŐZÉS, MOSÁS, TISZTÁLKODÁS GYULÁN

– Kiss Anikó –

Szappanfőzés

Gyulán a szappanfőzés évente ismétlődő, megszokott munkája volt az asszonyoknak. A második világháború utáni évtizedet követően azonban egyre ritkábbá vált ez a korábban általánosnak mondható foglalatosság.

Évente általában egyszer került rá a sor, valamikor a disznóölések után. A hozzávaló, másra már fel nem használható zsiradékot, zsírhulladékot viszont az egész éven által kellett gyűjteni, hogy – mire eljön az ideje – együtt legyen a nélkülözhetetlen háziszappan előállításához szükséges nyersanyag. Egy kopott mázú, nagyobbacska cserépedény jó volt erre a célra.

A disznóöléskor *szappanba tették* a bélszírt, az *abalé, abálólé* tetején úszó, fel nem használt zsírt, kimaradt belet, a felesleges, időben el nem fogyasztott tepertőt. Ide került sokszor a hurkaszír is, hacsak azt valamilyen kevésbé kényes étel, pl. babfőzelék berántásához fel nem használták. Ezt a cserépedényt a feldolgozásig hideg helyen tartották, hogy a zsírhulladék meg ne romoljon.

A szappanfőzéshez az emlékezet szerint *zsirosszódát* használtak. Sziksóval nem főztek szappant. *Fahamuval* is próbálkoztak a II. világháború alatt és után, amikor nem lehetett megfelelő szappanfőző szert kapni. Ezzel a szerrel ugyanis nem mindig sikerült a szappan, mert nehéz volt vele elég erős lúgot előállítani. A zsirosszódát fűszerboltban szereztek be. Egy-két kilogrammnyi mennyiség egy-egy átlagos család egész évi szükségletét fedezte. Erre a maró, súlyos méregre nagyon kellett vigyázni. Olyan helyen tartották, ahol gyerekekre nem férhetett hozzá. Az egyik legkegyetlenebb öngyilkossági mód volt régen: *lúgkövet* inni.

A II. világháború alatt és utána, kb. 6-8 évig nagyon nehezen lehetett hozzájutni a szappanfőzés e fontos alapanyagához, ezért a feketepiacon magasra szökött az ára. Amíg 1945-ben nem állt vissza a szigorúan őrzött magyar-román határ Gyula mellett, az asszonyok Romániából „feketén” hozták a gyufával és a petróleummal együtt, és ezzel *sefteltek*.

A komoly elővigyázatosságot igénylő zsírszódát, amelyet lúgkő, marónátron néven is emlegetnek, később a *PERSIL* márkanévű szappanfőző por váltotta fel, ezt használták, nagyjából az 1940-es évek második feléig. Ez is maró anyag volt, de kevésbé volt veszélyes, mint a zsírszóda.

A szappanfőzéshez rendszerint egy nap kellett, de az utána következő alapos takarítással ez az idő akár meg is duplázódhatott, mert ilyen sok piszokkal járó munka nemigen volt még a házban.

Szappant üstben kellett főzni, lehetőleg rézüstben vagy zománcosban, ehhez jó katlan is kellett. A kiskonyhában, esetleg a konyhában főzték, s nem kinn az udvaron, mert a főző szappannak egyenletes meleg kellett. Először lemérték a zsiradékot, 3 kg zsiradékhoz

kellett 1 kg zsírosszóda. A disznóölés után kb. ennyi zsiradék volt egy-egy háznál. Ennek megfelelően vásárolták meg a főzőszert. Volt, aki először egy kicsit felsütötte a zsiradékot, volt, aki mindjárt a lúgot készítette el. Meg volt szabva, hogy mennyi víz kell a kimért zsiradékhhoz. Átlagos mennyiséghez tíz-tizenkét liter vízre volt szükség. Az sem volt mindegy, hogy milyen vizet használtak. Ha teheték, lágsága miatt elsősorban esővizet használtak. Ehhez télen hólé formájában jutottak. Ha nem volt esővíz vagy hólé, az ártézi kútról hoztak megfelelő mennyiségű vizet. Fontos volt, hogy a víz lágú legyen.

A zsírosszódát, vizet, a szappannak valót *feltették az üstbe*, és tüzet gyújtottak alá. Általában keményfával tüzeltek, hogy a katlanban egyenletesen égjen a tűz. A masszát óvatosan kavargatták, hogy a maró anyag ki ne fusson. Tollpróbával győződtek meg róla, hogy elég erős-e a lúg. A liba-, kacs- vagy tyúktollat belemártották a fővő lúgba. Ha a pihét nagyon hamar marta le a lúg, akkor túl erős volt, és kevés vízzel hígítani kellett. Addig próbálgatták, míg nem nagyon gyorsan marta le a tollról a lúg a pihét. A lúg elmarta a zsiradékot, és ez az anyag sárgás, szürkés masszaként feljött a forró lúg tetejére. Hogy eléggé elmarta-e már, azt úgy nézték meg, hogy a szappanból egy kiskanállal kivettek, kicsit húlni hagyták, majd a két ujjuk közt morzsolgatták, sodorgatták. Ha e művelet során az anyag elterült és felsodródott, nem *morzsálódott*, már jó szappan vált belőle.

Általában egy-két lúgon főtt ki a szappan. Ilyenkor levették a tűzről, leöntötték a lúgot alóla, és valami cserépedényben félretették, új lúgot tettek fel, visszarakták rá a leszedett szappant. Az első lúggal kb. egy órát főtt a szappan, a másodikkal kb. fél órát. A már majdnem kész szappant kisózták, egy jó marék sót tettek bele, ez segítette, hogy a szappan jobban elváljék a lúgtól. Így fehéredett a szappan színe, finomabb lett. Voltak olyanok, akik harmadik lúgon is főzték a szappant. A háború utáni években olykor valami illatszert is tettek bele, mert nem lehetett pipereszappant kapni.

Mikor már jó volt a szappan, formába tették. Levették a katlanról az üstöt, és kiszedték a tetejéről a szappant lyukacsos, nagy fakanállal. Előzőleg elkészítették a formát, leggyakrabban a konyhaasztal fiókjá volt ez. Egy rosszabb konyharuhát igazítottak el benne úgy, hogy az egész fiókot betakarta. Jól eligazították a ruhát a fiók sarkaiban is. Ebbe a formába tették bele a még meleg szappant, s hogy ne legyen rücskös, tetejét készel szépen elsimitották. Így maradt a szappan másnapig, ekkorra kihült, de ekkor még nem volt kőkemény. Másnap kiborították a formából. Legtöbbször darabokra vágták, de volt, aki az egészet táblában hagyta. A szappanokat vagy szappantáblát feltették a padlásra. Ott évekig megmaradt. Ha nem táblában tették el, akkor kockákra vágták. Acéldrót két végére kötöttek egy kis fapecket, és az éles dróttal kockákra vágták. A több éves szappant csak fűrésszel lehetett darabolni.

A szappan felvágásával kapcsolatban egy szóláshasonlat él Gyulán: *"Vágja, mint Sallai a szappant."*

Olyan emberre mondják, aki valamit nagyon gyorsan, sebbel-lobbal, gyorsan végez el.

A kész szappan leggyakoribb helye a szobában volt, a mestergerendán, de volt, aki a kamrában vagy a padláson tartotta. Igyekeztek minél tovább állni hagyni. Frissen főzött szappannal nemigen mostak, inkább az egyévesselel vagy még régebbivel, mert a régi igen kemény volt, nem kopott, nem morzsálódott, takarékosan lehetett vele bánni. A szappanfőzéskor visszamaradt lúgra is szükség volt a háztartásban. Jól összekaparták az üstben a szappanmaradékot, majd tovább főzték a lúgot. A sűrűjét szintén formába tették, a hígját rossz cserépedénybe öntötték. A kockára vágott lúggal éppen úgy mostak, mint a szappannal, de csak durva textíliát. A folyékony lúgot súrolásra tették félre, nagytakarításkor

ezzel súrolták a padlót, valamint fa konyhaeszközöket. Vigyáztak rá, hogy illetéktelen kezébe ez a lúg ne kerüljön, mert erősen mart, halált is okozhatott. A lúgkockák és a folyékony lúg sötétbarnás színe, jellegzetes szaga figyelmeztetett arra, hogy óvatosan bánjanak vele.

A szappanfőzés után nagyobb takarítás következett. Ha a főzéshez a katlant bevitték a házba, most a helyére került. A takarítás után általában mosás volt a háziasszony legközelebbi teendője.

Megesett, hogy kevés zsiradék gyűlt össze vagy nem jutottak zsírosszódáéhoz. Ilyenkor az alapanyagot vagy a hulladékot elvitték a szappanfőző mesterhez, és szappanra cserélték. A városban a harmincas, negyvenes években a legkedveltebb mestert csak *szappanos Bírónak* emlegették. Ő kicsiny műhelyében dolgozott. A csere nem volt gazdaságos a főzetőnek. Jobban járt, ha otthon maga főzte ki, mert jóval több szappanja lett. A mesterhez csak akkor fordultak, ha otthon valamiért nem végezheték el e munkát.

Mosás

Visszaemlékezések szerint Gyulán a szabad vízben való mosás igen régen volt gyakorlatban. Azok mostak legtovább a Körösben, akik a Fehér-Körös mellett vagy annak közvetlen közelében laktak. Általában csak durva textíliát, rongypokrócot, zsákot, ponyvát mostak a folyóban, és ezt is csak nyáron, jó meleg időben tették. Ilyen felvételt készített LÜKŐ Gábor volt múzeumigazgató 1954-ben a szabad vízben mosókról.

A bevizezett, lúgba, szappanba beáztatott ruhát, mosószekre tették és *sulykolóval* kiverték. Miután ezzel végeztek, a textíliát a szabad vízben kiöblítették, majd a parton leterítették a fűre, és megszáritották. Ez a mosási mód mára a városban már ismeretlen, olyan régen lehetett általános, hogy már nem emlékeznek rá, csak azok, akik közvetlen a víz partján éltek.

Szapulásnak nem maradt emléke gyulai adatközlőimnél, nem emlékeznek ilyenre. A *szapulás*, *szapul* szót is csak átvitt értelemben ismerik, így: szid, ócsárol. Ismeretlen a *hammas*, *hamvas* mosólepedő, nincs tudomásuk mosódézsáról, fahamuval, fahamulúggal való mosásról. A fahamulúgot ismerik, de csak festetlen bútor, szobapadló súrolására használták.

A régi paraszti élet regulát talált ki a hét napjainak hasznosítására.

Gyulán így mondták:

*Hétfő hetibe,
kedd kedvibe,
szerda szerelmibe,
csütörtök csűribe,
péntek pitvarába,
szombat szobájába.
vasárnap kétszer az Isten házába.*

A hétfői napról azt tartották, hogy minden nagyobb munkát jó e napon elkezdni, mert az szerencsés kezdés. Azt is mondták, hogy: – *Hétfőn, kedden mosnak a frissek, szerdán, csütörtökön a lusták, pénteken nem mos senki.* Azt azonban nem tudták megokolni, hogy milyen baj származik a pénteki mosásból. A szombati mosásról azt tartották,

hogy: – *Szombaton csak a kurvák mosnak.* Természetesen vasárnap se mosott senki, az Úr napját illet meg tisztelni.

A tiltás a ruha beáztatására nem vonatkozott, a szennyest vasárnap este leázatták, leszappanozták, és a nagymosás napja a hétfő lett. Más mosást tiltó napot – pl. Borbála, Luca napját – nem emlegettek adatközlőim, legfeljebb annyit mondtak, hogy a "*két karácsony közt*"

– Karácsony és Újév közt –, ha csak mód nyílt rá, nem mostak.

A mosás a víz megszerzésével kezdődött. Ha az udvari kút vize használható volt, akkor nem volt gond, de ez ritka eset volt. Gyulán az ásott kutak vize kemény, nem lehetett benne mosni sem, csak *túrósodott* benne a szappan. Ha a városban élt a család, az ártézi kútról hordták a vizet. Sok esetben a vízvételt úgy oldották meg, hogy a ház egyik sarkához az esőcsatorna alá dézsát, félfenekű hordót vagy cementgyűrűt helyeztek, és ebbe folyt össze az esővíz. Ha azonban tanyán éltek, és a tanyasi kút vize kemény volt, fahamuval tették a mosáshoz alkalmas lágyságúvá a vizet. Csak keményfának a hamuja volt jó, csutkának, íziknek a hamujával nem lehetett vizet lágyítani. Feltették fazékba vagy üstbe a vizet melegíteni, beletették a fahamut, majd a forró, hamus vizet átszűrték egy, másra nem használatos szitán. Hogy sikerült-e lágy vizet nyerniük, azt úgy ellenőrizték, hogy a hüvelyk- és mutatóujjukat belemártották a vízbe, és összedörzsölték. Ha az ujjuk síkos volt, akkor megfelelt a víz a mosáshoz.

Mielőtt az áztatás műveletéhez kezdtek volna, szétválogatták a szennyest. A szennyes ruhát a ház legkülönbözőbb helyiségeiben tárolták a mosásig: a szobában, a kemence mellett a sutban, a szennyesládában, a konyhában vagy éppen a kamrában.

A szennyes összeszedésére leginkább szombat délután került sor, mert ilyenkor húztak tiszta ágyneműt, s tették szennyesbe a lehúzott, használt ágyneműt. Szombaton este mindenki levetette a héten viselt ruháját, és tisztát vett. A válogatás során egy-egy külön kupacba rakták a finomabb fehér textíliát, ingeket, blúzokat, testi fehérneműt, asztalneműt, ágyneműt, törülközőket és természetesen külön a tarkát, a nagyon szennyeset. A tarkát csak akkor áztatták le, ha nagyon piszkos volt. Ezt legtöbbször lúggal mosták, ennek nem ártott az erős mosószer.

A mosóteknőbe meleg vizet tettek. Forrót nem volt szabad, mert beleégte volna a ruhába a szennyet. A fehér ruha a meleg vízbe került. A ruhákat bevizezték, leszappanozták, átdörzsölték szappannal, és a teknő sarkába rakták, hogy reggelig oldja a piszkot a szappan. A legpiszkosabb részeket még gyökérkefével, súrolókefével is megdörzsölték. A munkásruhát, kékfestős kötőt, és a hasonló sötétebb ruhadarabokat is beázatták, és valamilyen nagyobb edénybe, lavórbá, kisebb teknőbe tették. Arra nagyon ügyeltek, hogy az a ruha, amelyiknek *ment a leve*, ne kerüljön a többi közé. Mivel a nők bugyit kb. e század eleje óta viselnek, korábban menses idején rossz alsószyoknyát vettek fel, amin nem nagyon látszott meg a vér. Menstruáció idején felkötőt hordtak. Ezt *parhet* vagy *flanel* anyagból készítették, téglalap alakúra szabták, két rövidebb oldalán két galand füllel. Ezt vették a lábuk közé, és pertlivel a derekukra erősítették. Külön áztatták a véres ruhát, valami kisebb edénybe tették hideg vízbe. Mosószerrel a véres ruhára nem tettek, a hideg víz kiszívta a ruhát, ezután kimosták és kifőzték. Olyan helyre terítették, ahol férfiember nem járt. A nőnek szigorúan titkolnia kellett *ünneplését*, férfi, de még más családtag sem tudhatott erről.

Maga a mosás hétfőn reggel kezdődött. Az asszony elvégezte reggeli teendőit, a gyerekeket iskolába engedte, ellátta a jószágot, és azután nekifogott a mosásnak. Általában

fateknőben mostak. A teknőt asztalossal csináltatták, vagy vásározó, piacozó asztalostól vették. A legtöbb teknő fenekén volt egy lyuk, ebbe *teknődugó* fa járt. Ez arra volt jó, hogy ha vizet akartak váltani, nem kellett az egész teknőt megemelni, hanem vedret tettek alá, kihúzták a teknő dugóját, és a víz magától lefolyt a vederbe.

Ma már nem gyakori a deszkából készített teknő, ha van is, inkább bádogteknők találhatók a házakban. Az ötvenes, hatvanas évek óta ezek is leginkább használaton kívül állnak. Vájt teknőben az emlékezet szerint nem mostak textíliát.

A mosáshoz előkészültek. Behozták a konyhába a teknő alá való lábat, volt, aki csak két székre tette, volt, aki *kecskelábra*. Úgy állították fel a teknőt, hogy a dugó alá vedret lehessen tenni. A konyhában fazékban melegítették meg a vizet. Ha jó volt az idő és kinn mostak, akkor a katlanban tüzeltek, üstben melegítették a vizet. Az anya már a nyolc-tíz éves kislányát mosni tanította. Meg is mutatta neki, el is magyarázta:

– *Fogjad meg a ruhát mind a két kezeddél. A bal kezedbe fogott ruhát dörzsöld össze a jobb kezeden levővel! A ruhát a bal kézben a hüvelykujj alatti területhez dörzsöljük úgy, hogy a jobb kéz teljesen ökölbe szorul.*

(Így a bal hüvelykujj alatti terület és a jobb kéz középső három ujjának első ízénél sebesedik ki a kéz, ha sok durva textíliát mosnak.)

– *Szépen sorra vesszük a ruhát, mindenütt kidörögöljük, megdörzsöljük. Ha valahol különösen piszkos, ott alaposabban, a tisztább részeket kevésbé dörzsöljük.*

Nagy öröm volt a kislány számára, ha már *nem rítt ki a dolog a kezéből*, és szépen tudott mosni. Az anyja apró darabokat adott neki, zsebkendőt, törülközőt, ilyesmit, nagy darabokat, ágyneműt, abroszt, majd csak 15-16 éves korában mosattak a gyereklánnyal.

Külön tudomány volt a ruha kicsavarása. Ezt nehezebben lehetett megtanulni, mint a mosás mozdulatsorát. A ruhát kb. 25-30 cm hosszúra összefogták hurka alakúra, a tőlük távolabb lévő végét a bal kezükkel fogták marokra, a hozzájuk közelebb esőt a jobb kezükkel, és úgy csavartak, hogy mindkét kéz ellentétesen befelé fordult. Így könnyebb is volt csavarni, meg jobban kipréselődött a víz a ruhából. Aki kifelé csavart, arra azt mondták: *setén csavar*. Ha a ruha nagy darab, 20-25 centiméterenként fogtak rá, a már kicsavart részt a jobb karjukon nyugtatták, majd a teljes csavarás után a ruhát szétrázták, és úgy tették félre a másik léről való mosásig, tisztálásig vagy teregetésig.

Először a fehér textíliát mosták. Általában két léről mostak. A következő művelet a kifőzés volt. A főtt lébe apró szappandarabot tettek, és nyújtófával, vagy erre a célra készült, nagy alakú fakanállal keverték. Ha túl sok ruhát tettek fel főni egyszerre, akkor a forró lé kifutott. Olyankor kiszedtek a vízből. Kb. egy jó fél órát főzték a ruhát, azután kiszedték a nyújtófával vagy nagy kanállal a teknőbe. Vártak egy kicsit, hogy a forróság kimenjen belőle, és meleg vízben átmosták, kicsavarták. A fehér ruha hideg vízre került.

Közben keményítőt főztek, egy 3-4 literes lábosnyit. Ma már boltban kapható kész keményítőt főznek, régebben lisztből csinálták. Akármiből készült is a keményítő, egy szitán átszűrték, hogy csomós ne legyen. Ezt a munkafolyamatot hívták *keményítésnek*, *öblítésnek*, *tisztálásnak* is. Ebbe a vízbe tettek kékitőt, boltban lehetett kapni, kis üvegekben árulták, kék színű folyadék volt. Azért tették az öblítővízbe, mert a ruha a kékes árnyalattól szebbnek, fehérebbnek tűnt. Az ágyneműt, asztalneműt, ingeknek, blúzoknak a gallérját keményítették. Azt tartották, a keményített ruha nem *piszkosodik* olyan hamar, könnyebb mosni, szebben tartja a vasalást.

A mosás befejező része a teregetés, *terigetés* volt. Ha jó idő volt nyáron, az udvaron teregettek, ha rossz, a padláson. A szárítandó ruha kifeszített kötelekre, drótokra került.

Nehéz dolga volt a nedves ruhával telt kosarat az udvarra vagy a padlásra cipelő gazdasszonynak. Ha akadt segítsége, ketten fogták a kosár fülét. A teregetésnél úgy rakták a ruhát, hogy minél kevésbé legyen gyűrött, könnyebb legyen mángorolni, vasalni.

A mosás utolsó fázisában kimosták és kitisztálták a tarka ruhát is, ezt is kitergették.

Végül a mosás helyének takarítása következett: rendbe rakták a mosóeszközöket, fel-törölték a követ.

Aki egész nap mosott, összevizezte magát, mosás után átöltözött száraz ruhába. A mosóvizet olyan helyre öntötték, ahol nem csinált sarat, tehát az udvarnak olyan részére, ahol nem jártak emberek. Növények tövébe se öntötték, mert a lúgos, szappanos víz ártott nekik. A főtt levet a padozat felmosására használták fel. A maradékot ezek után szintén kiöntötték.

Mosáskor olyan ebédet főztek, ami hamar elkészült, hogy ne kelljen hosszabb időre a pancsos munkát abbahagyni. Ha az ebéd főtt tészta volt, a tésztalevet is felhasználták keményítésre.

Ha a család együtt lakott az öregekkel, és az anyós meg a meny jó viszonyban voltak, előfordult, hogy együtt mostak. Ha a viszony nem volt a legjobb, akkor külön végezte mindkét asszony a munkáját. Nagy dologidőben, pl. aratáskor előfordult, hogy a fiatalasszony ment ki a földre a férfiakkal, és az anyósa az otthoni munkát végezte. Ilyenkor a menyecske családja is kimosott.

A heti nagymosás mellett természetesen kimosás is volt a hét más napjain. Ahol kicsi gyerekek voltak, ott minden nap mostak a kicsire. Amikor a kisgyereket megfürösztötték, fürdővizében kimosták a réklit, ingecskét, pelenkákat. Ezt a mosást még szombaton is el lehetett végezni. Az a mondás járta, hogy szombaton, ha csak egy kis időre is, ki kell sütnie a napnak, hogy a *Jézuska pelenkája megszáradjon*. A kisgyermek ruháját is a szokásos háziszappannal mosták, de gondosan öblítették, hogy a szappanos ruha fel ne marja a gyermek bőrét.

Kiteragetett ruhát éjszára nem hagytak kinn a szabadban. Ha nem száradt meg, másnap újból kitergették, de éjszakára behozták. Hogy mivel magyarázták e szokást, ma már nehéz megtudni. - *Elloppják éjjel!* vagy: - *Kicsepeg a szerencse!* – indokolták. A padláson a kötélén különösen karácsonykor, szentestén és szilveszter éjszakáján nem maradhatott ruha. Ezt azzal indokolták, hogy *valaki meghal a családban, ha vétének a szokás ellen*. Élő hit ez még ma is, az idősebbek, ha már nem tudnak a padlásra felmenni, felküldik a fiatalabbat, győződjön meg arról, hogy nincs-e a padláson ruha? Csak így nyugodtak igazán. Ha mégis előfordult, hogy megszegték a szokást, egész évben szorongva emlegették, és ha tényleg meghalt valaki a családban beigazolódottnak látták a hiedelmet.

Úri házaknál általában havonta egyszer volt nagymosás, ide *mosónő* járt napszámba mosni. A mosónő legtöbbször idősebb asszony volt, aki még jól bírta a munkát. Rendes helyen megbecsülték a napszámos asszonyt, bőséges étkezést biztosítottak a számára, reggelit, ebédet kapott, a vacsoráját általában hazavitte. Igyekeztek tápláló ételt adni ilyenkor ebédre, nehogy megszólják a családot a rossz ellátás miatt. Ha a háznál cseléd-lány is volt, ez segített a teregetésben. Egy, esetleg két nap alatt mosta ki a mosónő a havi szennyest. Sok háznál vasalást is vállalt.

A mosás nehéz munka volt. Igénybe vette az asszony erejét, idejét. Ezért ezen már a harmincas-negyvenes években próbáltak segíteni egyszerű eszközökkel, kis gépekkel. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum birtokában három mosást könnyítő eszköz van. Az egyik neve mosóborda. (5. sz. ábra) Ívelt alakú horganylemez, fa kerettel. A horganylemez

hullámos felületű, a fa kerettel belehelyezhető volt a ferde falú mosóteknőbe, és ekkor a bordás lemezhez lehetett dörzsölni a textíliát. Igaz, a ruhát koptatta, de a mosó asszony kezét valamelyest kímélte. A néprajzi leltárkönyvből nem derülnek ki közelebbi adatok erről a tárgyról.

A másik begyűjtött eszköz oldalára cégjelzés van beütve, amely mosógépnek nevezi az eszközt: "LONDON féle mosógép, gyártotta Madarász Gyula, Budapest, MK szab." (6. ábra) Valójában csavarógépnek mondható. Négyzet alakú fa keret alsó részén három henger van, kettő a talprész szélei felé, egy középen fölöttük. E hengerek széles bordázattal vannak ellátva, fölöttük egy nagyobb átmérőjű henger van. A textíliát az alsó hengerson elejére kell tenni. A középső nagy henger oldalkarral meghajtható. A forgásba hozott középső és alsó hengerek kipréselik a vizet a textíliából. Nem szerencsés konstrukció, állványzata kicsi, viszonylag nagy fizikai erő kell a megforgatáshoz. Lükő Gábor volt múzeumigazgató gyűjtötte Békésen 1950-ben. Harmadik darabunkra már igazán rá lehet mondani, hogy kézi hajtású mosógép. Az eszköz dézsa alakú, belül horganylemezzel bélelve, három lábon áll, fedele felhajtható. Kifolyó csapja nincs. A fedélre belül van felszerelve a forgó rész, kereszt alakú fa, a keresztfák végein, arra merőlegesen egy-egy henger alakú fa. A fedélén felül van a meghajtás, fogaskerék áttétellel, hajtókarja jobbra-balra mozgatható, ez a mozgás a belső keresztre kerül, amely kb. 3/4 fordulatot tesz jobbra-balra. Ezt a gépet gyulai lakatosmester készítette. Valaha a Németvároson használták, a múzeumba németvárosi családból került be, de az ajándékozó nem tudta megmondani, ki készítette. Ilyen mosógép van Gyulán a tanyamúzeumban is, oda is a Németvárosról került, de annak készítőjét sem ismerjük.

Sulykolás, mángorlás

A sulyok, sulykoló, sulykolófa 30-35 cm hosszú, nyeles, általában sima felületű deszkából készült eszköz. Fejrésze olykor díszítetre fűrészelt. Készítője általában az asztalos, de sokszor ügyes kezű parasztember is elkészíthette, faraghatta, díszíthette. Olykor jegyajándék volt. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum gyűjteményében 24 mosósulyok található, s csak két darab gyulai eredetű. Ezekből az adatokból talán arra is lehet következtetni, hogy a mosósulyokkal való mosást sokkal régebben abbahagyták, a mángorlás tovább élt, bár az utóbbi 50-60 évben már ezt se használták.

A múzeum néprajzi gyűjteményében 40 db mángorló van, ebből 9 a gyulai gyűjtésből származó. Mángorló gyulai asszonyról Lükő Gábor még 1950-ben gyűjtött fotót. (7. ábra) A mángorló 50-70 cm-es, hosszú, vaskosabb, nyeles fa, az alsó része keresztben bordázott. A mángorláshoz sima lapú asztal kellett. A ruhát többnyire egy sodrófára, nyújtófára, henger alakúra sodorták fel. A félszáraz ruhát régen mángorolták. Ha már egészen száraz volt a ruha, akkor kissé belocsolták. A mángorlót a nyelénél és a feje felső részén fogták meg, a felhengerített ruhára nyomták, majd az eszközt az asztal lapjához szorítva, előre-hátra mozgatva simították ki a textilneműt. Így a ruha sima lett, könnyebb volt vasalni, vagy egyáltalán nem is kellett. Az eljárás az 1930-as években ment ki a gyakorlatból, a beszáradt és belocsolt ruhát a későbbi években mángorlás helyett csak meghúzogatták, és utána vasalták. A mosósulyoknak és a mángorlónak mágikus tulajdonságát Gyulán nem ismerik.

Vasalás

A mosás, teregetés, mángorlás után következett a vasalás. A napja nincs meghatározva, regulák se szabályozták. A munka időpontja a többi házbeli teendőtől és – természetesen – a kimosott ruha száradásától függött. Kellett hozzá egy nagyobb, sima lapú asztal, vasalópokróc, ezt terítették rá az asztalra. Ha volt vasalólepedő, ezen próbálták ki, nem éget-e a vasaló. Ma már szinte kizárólag villanyvasalóval vasalnak, de ezelőtt 25-30 évvel nagymosás után leginkább szenes vasalóval dolgoztak még akkor is, ha volt a háznál villanyvasaló. (8. ábra.) A szenes vasalót azért szerették, mert maga a tárgy nehéz volt, nem kellett különösebben rányomni a ruhára, mégis szépen vasalt.

A vasalás előtt a tiszta ruhát úgy válogatták szét és hajtogatták bele a ruháskosárba, hogy az egyfajta ruhák egymás után következzenek a vasalásnál.

A szenes vasalóval is lehetett ügyesen szabályozni a hőfokot: ha csak egy-két darab vasalni való volt, a tűzhely lapján, *plattján* melegítették meg a különben üres vasalót. Ha sok volt a vasalni való, begyújtottak a *szenesvasba*. Az utóbbi 40-50 évben vették a többnyire fűszerüzletben árult vasalószenet, amelyet a közelmúltban már csak a háztartási boltokban lehetett kapni. Hosszú, vastag papírú csomagolásban volt, 1 kg-os mennyiségben, rá volt írva: RETORTA vasalószén. Ha nem kaptak a boltban, az asszonyok maguk is tudtak otthon vasalószénhez jutni. Kiszedték a tűzhelyből a parazsat, és azt tették a vasalóba. Lényeges volt, hogy *faparázs* legyen, ami tovább tartotta a tüzet, meleget, mint más, gyorsan ellobbanó anyag.

A begyűjtáshoz a vasalót kinn az udvaron tiszta köre, téglára tették, esetleg *vasalólábra*, kétharmadáig rakták faszénnel. Hogy hamar meggyulladjon, egy kis petróleumot öntöttek rá, majd gyufával meggyújtották. Ha a petróleum leégett, izzani kezdett a faszén. Amikor már jócskán volt a vasalóban parázs, lehetett vasalni. Ha még a konyhában is volt füstje a vasalószénnek, kinyitották az ablakot. Ha a parázstól nagyon áttüzesedett a vasaló, akkor vigyázni kellett, nehogy megégesse a ruhát. Legjobb volt a frissen begyűjtött vasalóval nagy, egyenes darabokat vasalni, lepedőt, abroszt, ezek elvették a tüzet, a túlságos forróságot. Aki jól vasalt, az a ruhát szárazra vasalta. Amikor a ruhát munka közben igazították, a vasalót egy székre, felfordított *kislábosra* tették vagy vasalólábra, hogy semmit se égessen meg.

Ha már kezdett leégni a parázs, kivitték a vasalót a szabadba. A legtöbb háztartásban volt *vasalórosta*, (9. ábra) arra kiborították a már hunyó parazsat, a holt szenet, a *hótszenet*. Amikor alul kihullt a hamu, a maradék parazsat visszarakták a vasalóba, és újabb faszénet tettek rá. Hogy hamar *felhúzzon* és ne füstöljön, egy kisebb darab kályhacsövet tettek a felnyitott tetejű vasalóra, ez felhúzta a tüzet. Ha már nem akartak több szenet tenni a vasalóba, de még kellett, hogy forró legyen, akkor kivitték az udvarra, kezükbe fogták, és nyújtott karral lengették a vasalót. Így friss levegőt kapva a faszén újból felizzott, és lehetett tovább dolgozni.

Úri házaknál, ahol egy hónapi ruhát kellett kimosni, kivasalni, általában két szenes vasalóval dolgoztak. Míg az egyik tüzesedett, a másikkal vasaltak, így folyamatos volt a munka, hamarabb készen lettek vele.

Még korábban, a szenes vasaló előtt olyan vasalókat használtak, amibe megtüzesített vasmagot tettek. Magánházaknál is akadt ilyen, de legtöbbször a szabók használták. Ez a vasaló nehéz volt, többnyire rézöntvény, nem kellett nyomni, vasalt a saját súlyával. Tűzhelyen, kályhák tűzterében forrósították fel a vasaló magját. Általában egy vasalóhoz

kettő járt, felváltva tüzesítették és használták. A vasmag csónak alakú öntöttvas darab, rajta egy lyuk. A tűzpiszkáló vassal lehetett a lyukon át megfogni, és a vasalóba tenni.

Napjainkban a szenes vasaló hobbiból gyűjtött szobadísz lett, vagy szerencsésebb esetben múzeumi tárgy. A mai nők csak hírből tudják, hogy milyen nehéz munka volt a vasalás. Megfájdult a vasaló asszony feje, dereka, karja. A fejfájást az égés során keletkezett szénmonoxid okozta. Ha csak egy mód volt rá, mindig nyitott ablaknál vasaltak.

A kész, bevasalt ruhát rövidebb időre félretették, pl. a bevetett ágyra rakták, hogy a gőze elillanjon, majd berakták a szekrénybe, ládába, a helyére. A háziasszony büszkesége a szépen vasalt ruhával teli szekrény volt.

Tisztálkodás

A tisztaság fél egészség – tartja a közmondás. Mai, fürdőszobás világunkban lassan elfelejtkezünk arról, hogy a mindennapi tisztálkodás még nem is olyan régen – és még sok helyen ma is – gondot okozott.

A nehéz paraszti munka, sok szennyeződéssel járt, a munka tisztálkodás mindig is fontos volt.

A napi mosakodás reggel kezdődik. A mosóállvány a lavórral a konyhában volt, leggyakrabban a bejárati ajtó mögött. Ha felkeltek, a lavórba tiszta vizet öntöttek, ebbe megmosták az arcukat, kezüket a család tagjai. Régen a fogmosás ismeretlen volt. A kisebb, még iskolába nem járó gyerekek csak szájból mosdottak, vizet vettek a szájukba, ezt kezükre köpték, és a tenyerükkel végigvizezték az arcukat. Ezzel a reggeli tisztálkodás számukra véget is ért.

Az iskolába járó gyerekek rendszeren mostak kezét, arcot, hozzájuk hasonlóan a felnőttek is. Törölköző, *törölköző* leggyakrabban csak egy volt előkészítve, ebbe törölték az arcukat. Volt még a mosdón rossz törölköző, vagy nagyobb darab színes rongy, ebbe törölték a kezüket. Kevés volt az olyan parasztember, aki a katonaságnál megszokva a derékig mosdást, otthon is követte ezt a jó szokást. A reggeli tisztálkodáshoz tartozott a fésülködés. A férfi megigazította frizuráját, ha az asszony kontyot hordott, csak hátrafésülte a haját, a hajfonatot nem bontotta ki minden reggel, csak a kontya feltűzését igazította meg. Az iskolás gyerekeket gondosan megfésülve engedte útjára az anyjuk, a kisebbeket vagy maga tette rendbe, vagy a nagyobb gyerekekre bízta. Volt ilyenkor sírás, nyafogás: – *Jaj de húzza a hajam!*

Napközben többször is mostak kezét. Ha a munka úgy kívánta, a férfiak sokszor csak a vályúban, a háziasszony a főzés közben a konyhában a lavórban végzett kézmosást. Étkezés előtt mindenki mosott kezét, de ha kinn dolgoztak a földeken, és az ebédet utánuk vitték, akkor kénytelenek voltak mosatlan kézzel nyúlni a kenyérhez.

Este, ha a napi munka befejeződött, vacsora előtt megmosták a kezüket, az arcukat. Lefekvés előtt a javakorabeliek lábat is mostak. Az idősek, akik nem jártak egész nap poros helyre, csak ritkábban mostak lábat. A gyerekeknek kötelező volt a lábmosás. A láb megtörlése általában egy színes, másra nem használt ruhába történt. Az egész családnak közös törölközője és lábtörlője volt, a személyi higiénéiára nem sokat adtak.

Tetőtől talpig csak szombaton este mosakodtak. Ilyenkor bevitték a konyhába a mosóteknőt, letették a földre két téglára állítva, hogy a mosóteknő dugója elhelyezhető legyen. A tűzhelyen nagy fazékban vizet melegítettek. Nem váltották a vizet minden mosa-

kode után, a felnőtteknek azonban tisztát öntöttek. Először a gyerekek fürödtek meg kor szerint, egymás után. Az anya mosdatta őket, vagy ha már nagyobbak voltak, csak a hátukat és fejüket mosta, és felügyelt a fürdés rendjére. Ha készen volt a hajmosás, tiszta, langyos, sokszor gyengén ecetes vízzel leöblítette a fejüket. A gyerekek sírtak, ha a szappan a szemükbe ment. Az ecet, azért kellett a haját leöblítő vízbe, hogy a haj fényesebb legyen, könnyebb legyen a kócot kibontani. A kislányok hosszú haját leginkább szabadon hagyták, hogy úgy száradjon meg, néha azonban befonva szárították, mert szép hullámos lett a befonástól. A kisfiúk hajával kevés baj volt, ők leginkább kopaszra nyírt fejjel jártak vagy ún. *csikófrizurát* viseltek. E hajviselet alig különbözött a teljesen kopaszra nyírt fejtől: elől a homlokba fésülve meghagytak egy kis haját, a többit lenyírták.

Amikor a gyereksereg megtisztálkodott, következtek a nagyobbak, majd a szülők. Az apa fürdésében csak a feleség segédkezett, aki férje hátát megszappanozta. Legutoljára az anya fürdésére került sor. A régi paraszti család szemérmes volt, nem meztelenkedtek egymás előtt. A családjában nem mosott minden szombaton haját, csak ha piszkos, poros munkát végzett a héten. A nagylány a hét más napjain is megmosakodott tetőtől talpig, kiválasztva erre olyan időt, amikor a többiek nem háborgatták, nem tartózkodtak a konyhában. Az idős emberek nem minden szombaton fürödtek meg a teknőben, csak minden két-három hétben, hajukat is csak havonta vagy hat hetenként mosták. Ők félték a megfázástól, ezért ritkábban tisztálkodtak.

A mindennapos fürdő csak a kicsi gyermeknek járt. Az újszülöttet a baba fürösztötte meg először. A szülést levezető baba a pici babát világra jötte után egy tiszta pelenkába bebugyolálta, és előbb a szülő anyát látta el, mosdatta le. Volt, aki a szülés után felkelt, beleállt az oda készített teknőbe, és a baba lemosdatta. Olyan is volt, akit az ágyban fekvé telt rendbe a baba. Tiszta ágyneműt húztak, a bevéreződött ágyneműt félretették, és később kimosták, a véres szalmát a *ganédombra* vitték vagy a kemencébe tették és elégették.

A tiszta szalmazsákra, tiszta ágyneműbe fektetett anya boldogan nézte végig újszülöttje első fürösztését. A babát is teknőben fürösztötték, sok háznál volt erre a célra kisebb deszkateknő. A baba először kellően meleg vizet készített az újszülött fürösztéséhez. Kézszeleg vízben biztos nem fázott meg a pici. A kezük fejét tették a vízbe, volt, aki a könyökét mártotta bele, ha kellemes volt, se hideg, se meleg, a babának is megfelelt. Először a kis arcát mosta meg a baba tiszta vízzel, majd az egész kis testét, ehhez már szappant is használt. Végül kivette a vízből, megtörölgette egy nagyobb pelenkában, felöltöztette kis ingbe, kis réklibe, a baba fejére kis sapkát tett, pelenkázta, bepólyálta, és odafektette az anya mellé, mondván: – *Ismerkedjete!*

Amíg az anya gyenge volt, kb. egy-két héti, a baba járt az újszülöttet fürösztetni, utána már az anya el tudta látni pici gyermekét. A csecsemőnek külön törölközője nem volt, egy tiszta pelenkával törölgették. Megmosására, leginkább este került sor, így a pici gyermek jobban aludt éjjel. Az egy-két éves kisgyereket akkor fürösztötték, ha nagyon összemocskolta magát. Ha a pelenkába vaskosabb „rakomány” is került, a kisgyermek fenekét vizes ruhával is letörölgették, hogy a széklet ki ne marja érzékeny bőrét.

Az arctörüléshez használt törölközőt hetenként legalább egyszer váltották, a lábtörölt is cserélték. Ha a szombati fürdés során nagyon vizes lett a törölköző, a gazdaasszony adott ki másikat is. Ügyeltek arra, hogy túl sokáig ne használjanak egyet, mert úgy könnyebb volt kimosni a mérsékeltebben szennyeződött darabot.

Végül említjük meg a férfiak tisztálkodásának speciális részét, a borotválkozást. Amíg a férfi fiatal volt, ha legény volt még, vagy fiatal házaspár, hetente többször is borot-

válkozott. Később már csak egyszer, vasárnap reggel kerített sort a borotválkozásra. A borotvát borotvatokban, gyakran mókusprémből készült tartóban tartották. Megszokott helye az almáriumban volt, vagy a mestergerendán. A ház lakóit szigorúan tiltották attól, hogy hozzá nyúljanak. Volt egy kis tálkája is a borotválkozónak, meg pamacsja, borotvaszappana. A borotválkozás előtt a borotvát szíjon megfenték, a tálkába langyos vizet tettek, abból pamaccsal szappanozva kente be arcát a borotválkozó, majd szépen lehúzta a hetes szakállt. Voltak olyanok, akik vasárnap reggel elmentek a borbélyhoz, s amíg rájuk került a sor, jól kibeszélgették magukat. Bajuszukat leginkább a borbélyal tétették rendbe, amikor nyíratkozni mentek.

A tisztasággal kapcsolatos régi tevékenységek lassan feledésbe merülnek. Szinte a huszonnegyedik órában kérdeztünk ezek után a szokások után. Ma már nem főznek szappant, mosógéppel mosnak, gőzölős villanyvasalóval vasalnak, fürdőszobában fürdenek. Elfelejtjük régi életünk sok apró mozzanatát.

Adatközlők:

Kiss Sándorné, 81 éves Eminescu u.
Eötvös Béláné, 60 éves, Klapka u.
Kertész Sándorné, 60 éves, Vár u.
Seres Imréné, 65 éves, Ifjú Gárda u.
Vidó Istvánné, Mátyás király u.
Illich Mátyásné, 56 éves, Göndöcs u.
Wegroszta Gyula, 68 éves, Eminescu u.
Gurzó Zsuzsanna, 25 éves, Ifjú Gárda u.
Szabó Istvánné, 72 éves, Csabai u.
Gortka Józsefné, 78 éves, Eminescu u.

IRODALOM

Bálint 1977.

Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium I-II. /Bp., 1977/

Kertész

Kertész Judit: A születés és a kisgyermekkor folklórja a Szuha-völgyben

Kiss 1931.

Kiss Lajos: A szappanfőzés Hódmezővásárhelyen. In: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárnak Értesítője, 1931. XXIII. évf. 4. Füzet, 173–176.

Kiss 1939.

Kiss Lajos: A szappanfőzés Szabolcs vármegyében. Debreceni Szemle, 1939.

Kiss 1981.

Kiss Lajos: Szegény emberek élete I-II. /Bp., 1981/

Nagy 1988.

Nagy Olga: Asszonyok könyve /Bp. 1988/

Szabó 1932.

Szabó Kálmán: A szappanfőzés Kecskeméten. In: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője, 1932. XXIV. évf. 1. füzet. Szerk.: dr. Bátky Zs. 34–35.

Soapcooking, washing, get tidied up

– Kiss Anikó –

Soapcooking: it is work of women once a year. Grease and grease wastage are used for it. The soapcooking happens in... This is a serious corrosive poison. The works of cooking soap takes up about a day. It must be cooked in a cauldron, in a brass or in an enamel one. Soft water is used, mainly rainwater. The featherprobe shows whether the lye is enough strong. The made soap was gathered from the cauldron from the top of the liquid, took into mould with a big holed wooden spoon. Some days later the not stony soap was cut up into cubes and put away for a year to get harder. Its place was on the balk in the room or in the pantry.

Washing : People in Gyula washed in water in the open air only a long time ago, this method is unknown in the town yet. Mostly on Monday and Tuesday liked they washing. Forbidden days were Freiday and Sunday and the days between two Christmases. On Christmas Eve and on New Year's Day musn't stay any clothes on the loft, because someone will die in the family.

The water was collected from rain or was carried from artesian well, the water from the home wells wasn't suitable for washing. The clothes were soaked on the day before washing. Generally they were washed in trough, there was a cork on its bottom for releasing the water. Mothers teach doughters to wash in their age of 8 - 10.

They washed first the white clothes then the colourful. The white was also boiled. Drying occured on the loft on expanded wires.

Mangling : the halfdry clothes were mangled, this work was made even about 50 - 60 years ago. Handtool of washing in open air water was beetle, and the mangle made the clothes smooth, so it was easier to iron. These tools were made by joiners, but clever countrymen could make them too, sometimes it was gift for marriage.

Ironing: the day isn't regulated. A big table, ironing blanket and maybe ironing sheet is required. 30 - 40 years ago coal-iron was used for ironing after washing-day. They liked it because it was heavy, they had not to press on the clothes. They made it red-hot with charcoal, its fire was poked by stovepipe.

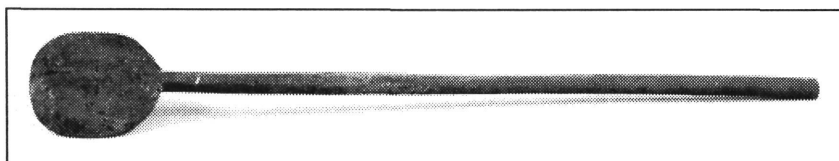
Get tidied up : Not so long ago the washing up caused trouble. The daily washing up occurred in the kitchen basin, they washed their hands and faces. The teethbrushing was unknown. The whole family used one towel and one hand-towel. Children were started to school with clean hands. When people worked on fields during the day, they couldn't wash hands before lunch. Evening the younger washed also legs, elder washed them not every day. From top to toe family had washing up only on Saturday evening. They warmed the water in a big pot, they used the washing-trough carried into the room. Childrens' hair was washed every week, adults' seldom. The big girl washed herself on every day searching the suitable time and place for it.

Only small babies was washed every day, they were washed first by midwife.

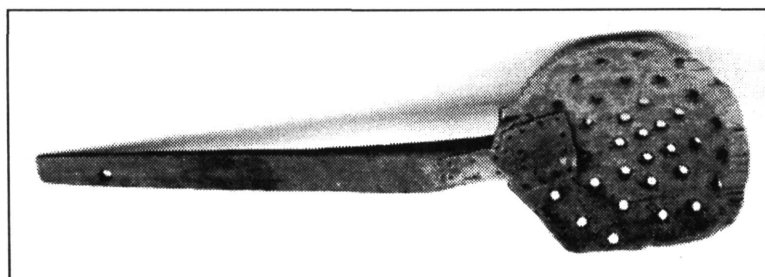
Shaving is a special part of men's washing. They shaved theirselves in two days, elder only once a week on Sunday morning. They cut off bristle from their face by razor, the place of razor was mostly on balk.

By our days washing methods changed so highly, that folklore topic could be collected only with difficulties.

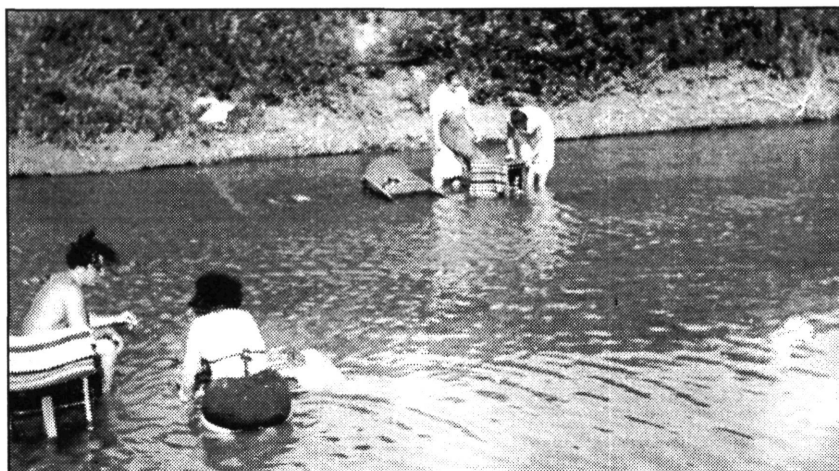
(Translated by Schäferné Beke Katalin)

1. ábra. Szappankavaró kanál (N. 78.11.43)

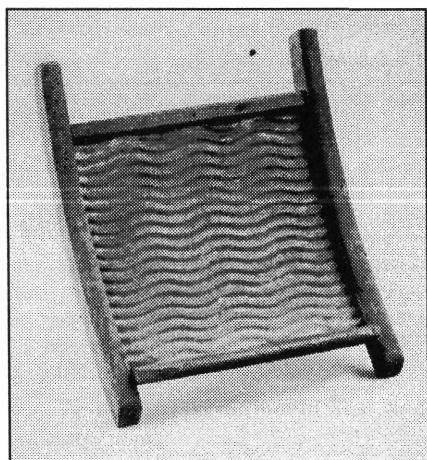
2. ábra. Szűrőkanál (N. 69.48.11)

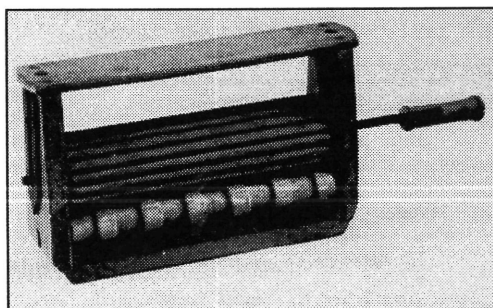
3. ábra. Mosás szabad vízben

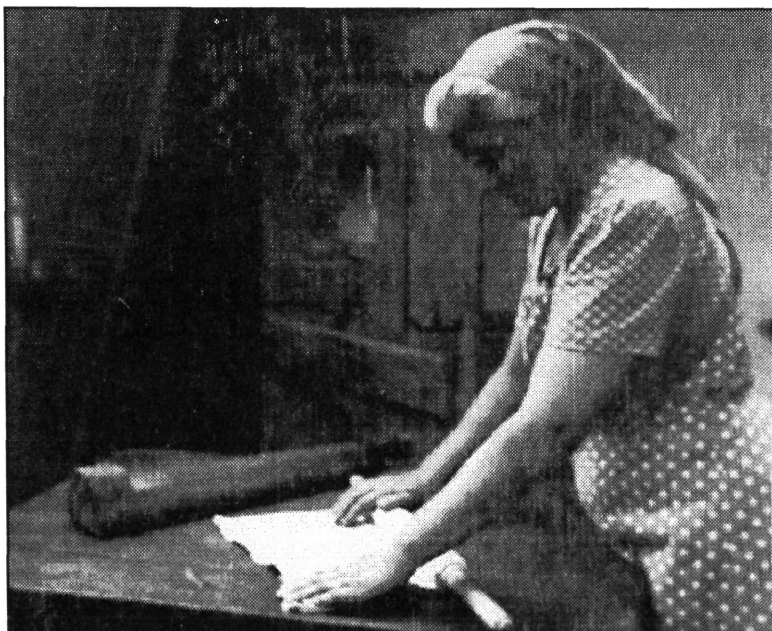
4. ábra. Mosás szabad vízben

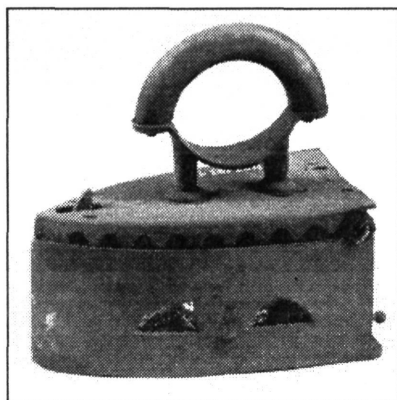
5. ábra. Mosóborda (N. 55.179.1)

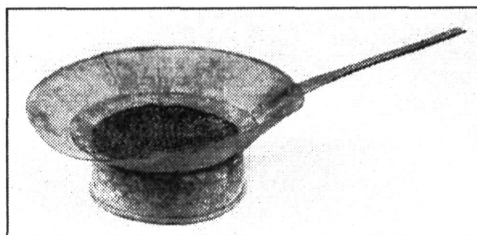
6. ábra. Mosógép (N.55.178.1)

7. ábra. Mángorlás

8. ábra. Szenes vasaló (N. 73.197.1)

9. ábra. Vasalórosta (N. 88.30.1)